Antilliaans Dagblad Donderdag 14 juli 2016 15
Literatuur

De moord op Jorge Eliécer Gaitán (2)

Gabriel García Márquez en Juan Gabriel Vásquez

Binnenkort hoopt de Colombiaanse president Juan Manuel Santos in Havana een vredesakkoord te sluiten met de guerrillabeweging Farc. Met de ondertekening van dit akkoord komt er een einde aan een langdurig binnenlands conflict dat volgens veel Colombiaanse historici begon op 9 april 1948. Op die dag werd in het centrum van Bogota presidentskandidaat Jorge Eliécer Gaitán vermoord. Gaitán, een succesvol advocaat van bescheiden komaf, was in de jaren veertig van de vorige eeuw binnen de liberale partij opgeklommen tot de absolute leider en er bestond weinig twijfel dat hij de presidentsverkiezingen van 1948 zou gaan winnen.

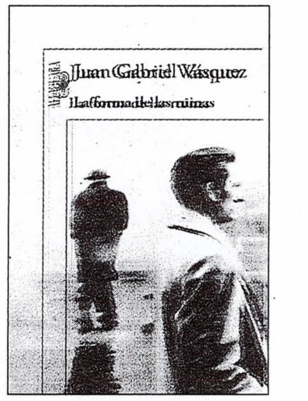

De omslag van het boek 'La forma de las ruinas', de roman van Juan Gabriel Vásquez.
FOTO CASADELLIBRO.COM

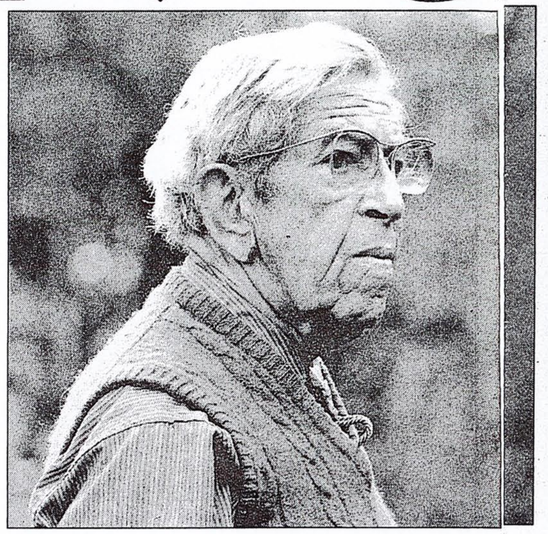
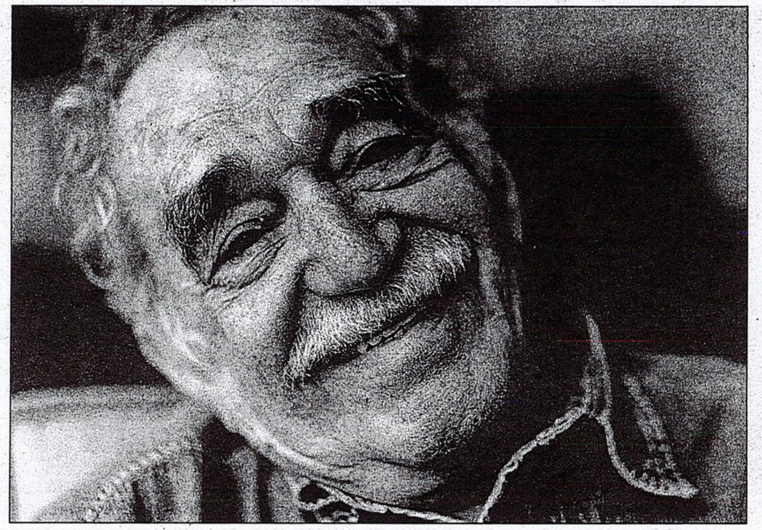
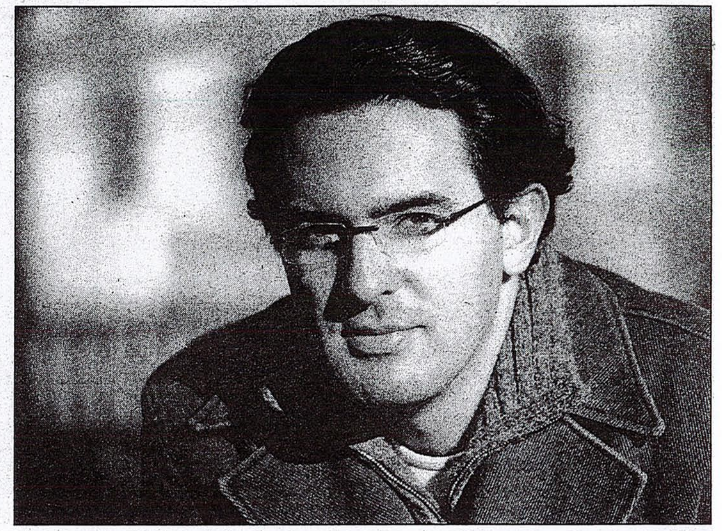
Albert Helman, Gabriel García Márquez en Juan Gabriel Vásquez schrijven alle drie over de moord op Gaitán.
FOTO'S WORDPRESS.COM/COLOMBIA.JAIROBERNAL.COM/REPORTEROSASOCIADOS.COM.CO

DOOR WILLEM BANT

Dat 9 april 1948 een niet te vergeten datum is in het collectieve geheugen van de Colombianen, heeft niet alleen te maken met de moord op zich, maar ook met de gebeurtenissen die erna plaatsvonden: in eerste instantie de bogotazo, de rellen, plunderingen en slachtpartijen in de straten van Bogota en vervolgens de wraakacties over en weer tussen liberalen en conservatieven in de rest van het land, de zogenaamde Violencia. Deze Violencia vormde een belangrijke voedingsbodem voor het 'conflicto armado' dat binnenkort wellicht tot het verleden behoort.

Het is niet vreemd dat er over de moord op Gaitán en de nasleep ervan heel veel is geschreven. In het Nederlands gebeurde dat onder andere door de Surinaams-Nederlandse auteur Albert Helman, zoals we zagen in een vorige bijdrage. In dit artikel bespreken we de manier waarop Gabriel García Márquez, net als Helman een directe ooggetuige van de bogotazo, en Juan Gabriel Vásquez, de belangrijkste Colombiaanse auteur van dit moment, de gebeurtenissen van 9 april 1948 verwerkten in hun boeken.

Moordenaar Juan Roa Sierra

De plannen van Gaitán voor grootscheepse sociale hervormingen spraken de grote massa enorm aan, maar vormden tegelijkertijd een bedreiging voor de heersende politieke klasse van Colombia. Dat hij kort voor de presidentsverkiezingen werd vermoord was eigenlijk geen verrassing. Verrassend was wel dat hij werd neergeschoten door Juan Roa Sierra, een verwarde, arme sloeber. Gaitán kwam juist op voor mensen zoals hij. Waarom zou Roa Sierra iemand die (eindelijk) zijn belangen zou gaan vertegenwoordigen vermoorden? Na de moord was voor de aanhangers van Gaitán één ding duidelijk: Roa Sierra kon geen lone wolfe zijn geweest. De vraag werd al snel: wie waren de eigenlijke opdrachtgevers? De traditionele politieke elite? De kerk? En heel specifiek: wie was die deftig geklede heer die in eerste instantie in de directe omgeving van Gaitán en Roa Sierra werd gezien, maar vervolgens spoorloos verdween in een luxe auto?

Gabriel García Márquez (1927-2014)

Als rechtenstudent in Bogota was Márquez een directe getuige van de bogotazo. Zo'n vijftig jaar later schreef hij uitgebreid over de gebeurtenissen in zijn herinneringen 'Vivir para contarla', gepubliceerd in 2002 en in het Nederlands vertaald als 'Leven om het te vertellen'. Het is duidelijk dat de memoires gekleurd zijn door kennis van later en dat Márquez bij tijd en wijle een literaire verwoording laat prevaleren boven een meer objectieve, journalistieke weergave van de gebeurtenissen. Hij doet wat dat betreft recht aan het motto van zijn boek, dat luidt: „Het leven is niet het leven dat je hebt geleefd, maar dat je je herinnert om het te vertellen."

Albert Helman zat te eten toen Gaitán werd neergeschoten; ook Márquez zit net aan tafel als de fatale gebeurtenis plaatsvindt: „Mijn soep was nog niet opgediend toen Wilfrido Mathieu opeens hevig geschrokken voor me stond. 'Dit land is naar de bliksem', zei hij. 'Gaitán is zojuist vermoord'." Márquez gaat er meteen opaf en is er getuige van hoe Roa Sierra door een woedende menigte wordt gelyncht. „De groepjes schoenpoetsers die gewapend waren met hun houten kisten, probeerden de metalen rolluiken van apotheek Nueva Granada te slopen, waar het handjevol politieagenten de aanvaller had opgesloten om hem te beschermen tegen de woedende meute. Een zeer zelfverzekerde lange man in een onberispelijk grijs pak, als voor een bruiloft, hitste de menigte op met op effect berekende kreten. En die bleken zo effectief te zijn dat de eigenaar van de apotheek de metalen rolluiken optrok, uit angst dat zijn zaak in brand zou worden gestoken. De aanvaller, die zich had vastgeklampt aan een politieagent, raakte in paniek toen groepen opgewonden mensen zich op hem stortten. 'Agent', smeekte hij bijna onhoorbaar, 'laat ze me niet doodmaken'." Dat laatste gebeurt dus wel; Juan Roa Sierra wordt slachtoffer van de enorme volkswoede die is opgestoken nadat hij Gaitán heeft neergeschoten.

Al snel zullen de omstandigheden rond de moord op Gaitán deel gaan uitmaken van de 'mitología nacional'. Márquez is hier eigenlijk al direct getuige van, blijkens de volgende opmerking: „Ik bleef nog zo'n tien minuten op de plaats van het misdrijf, verbaasd over de snelheid waarmee de versies van de getuigen van vorm en inhoud veranderden, totdat ze iedere gelijkenis met de werkelijkheid hadden verloren."

Interessant in het kader van de mythevorming is de verwijzing van Márquez naar de 'zeer zelfverzekerde lange man in een onberispelijk grijs pak'. Enkele pagina's verder komt hij terug op deze mysterieuze persoon: „Vijftig jaar na dato staat het beeld van de man die voor de apotheek de mensen leek op te hitsen, nog in mijn geheugen gegrift, maar ik heb hem niet teruggevonden in de ontelbare getuigenissen die ik over die dag heb gelezen. Ik had hem van heel dichtbij gezien [...] totdat hij, zodra het lijk van de moordenaar was meegenomen, werd opgehaald door een veel te nieuwe auto, en vanaf dat moment leek hij uit het historische geheugen te zijn gewist. Zelfs uit het mijne, totdat ik vele jaren later, in de tijd dat ik journalist was, op het idee kwam dat die man erin geslaagd was de verkeerde persoon te laten doden om de identiteit van de echte moordenaar te beschermen." Als Márquez na drie dagen bogotazo de straat weer op kan, ligt het centrum van de stad er troosteloos bij; zijn beschrijvingen komen grotendeels overeen met de dagboekaantekeningen van Helman: lijken, geplunderde winkels, smeulende en verwoeste gebouwen.

Juan Gabriel Vásquez (1973)

De fictie van Juan Gabriel Vásquez (1973) in 'La forma de las ruinas' (2015) gaat ook over de nooit geïdentificeerde 'zeer zelfverzekerde lange man in een onberispelijk grijs pak'. Hij speelt een centrale rol in de complottheorieën rond de moord op Gaitán waar het, onder andere, om draait in 'La forma de las ruinas', de roman waarin Juan Gabriel Vásquez de gebeurtenissen van 9 april 1948 verwerkt tot fictie. Vásquez is veel te jong om de bogotazo te hebben meegemaakt en moet het doen met de 'mitología nacional', waarin feiten en fictie door elkaar lopen. In 'La forma de las ruinas', gepubliceerd in 2015 en nog niet vertaald in het Nederlands, doet Vásquez zelf flink mee aan de mythevorming en levert hij zijn bijdrage aan de complottheorieën. In de roman wordt een Borgiaans spel gespeeld met feit en fictie. Aan de ene kant is 'La forma de las ruinas' in de woorden van de auteur 'una obra de ficción'. Aan de andere kant doet de auteur er alles aan om zijn boek te presenteren als non-fictie: hij 'verkleedt' zichzelf als hoofdpersoon, drukt foto's af van voorwerpen en documenten die een rol spelen in het verhaal en presenteert zijn boek als het verslag van een reeks (toevallige) ontmoetingen die hem niet alleen terugvoeren naar de moord op Gaitán in 1948 maar ook naar de moord in 1914 op een andere liberale politicus, generaal Uribe Uribe.

Aan de hand van de gebeurtenissen rond Gaitán en Uribe Uribe presenteert Vásquez enkele van zijn vaste thema's. Hoe betrouwbaar zijn historische feiten? Bestaan die eigenlijk wel of creëren we die steeds opnieuw? Waar ligt de grens tussen feit en fictie? In de roman wordt duidelijk dat historische gebeurtenissen worden gemanipuleerd (door machthebbers en andere belanghebbenden) en dat wat we nu houden voor feiten uit het verleden, vaak weinig te maken heeft met wat er werkelijk gebeurde op dat moment. In het laatste deel van de roman, want dat is het toch echt, onderscheidt Vásquez twee manieren waarop we kunnen kijken naar de geschiedenis: 'una es la visión accidental, para la cual la historia es el producto azaroso de una infinita cadena de actos irracionales, contingencias imprevisibles y hechos aleatorios [...]; y la otra es la visión conspirativa, un escenario de sombras y manos invisibles y ojos que espían y voces que susurran en las esquinas'. Samengevat: sommigen zien de geschiedenis als een oneindige keten van toevallige, irrationele gebeurtenissen; voor anderen is het een soort van samenzwering. Het is duidelijk dat voor de schrijver Vásquez optie twee de meeste aantrekkingskracht heeft - zijn romans laten dat duidelijk zien.

Carlos Carballo, in 'La forma de las ruinas' de belangrijkste gesprekspartner van de verteller Vásquez, doet op een bepaald moment een interessante uitspraak over de functie en het nut van literatuur; een uitspraak die we kunnen zien als een statement van de auteur Vásquez. Een schrijver van literaire fictie moet zich volgens Carballo bezighouden met 'las verdades que no ocurren en el mundo de lo que pueden contar un periodista o un historiador, esas verdades pequeñas o frágiles que se hunden en el olvido porque los encargados de contar la historia no llegan nunca a verlas ni a enterarse de su modesta existencia'. Oftewel, vrij vertaald: de schrijver van literatuur moet zich niet bezighouden met de feiten uit de wereld van de historicus of de journalist, maar met de kleine of breekbare waarheden die verborgen zijn in de vergetelheid; degenen die zich bezighouden met het weergeven van de geschiedenis zien deze waarheden niet of zijn zich niet bewust zijn van hun bestaan.

Tot slot

Ziehier de meerwaarde van literatuur ten opzichte van geschiedschrijving. En ziehier de meerwaarde van de roman van Vásquez ten opzichte van de aantekeningen van Helman en de memoires van Márquez. In fictie kunnen grenzen en beperkingen die gelden voor historici of journalisten probleemloos worden overschreden. De schrijver van literatuur kan met zijn fantasie en verbeeldingskracht relaties leggen en werelden scheppen die wellicht een beter en completer beeld geven van gebeurtenissen dan de historicus. In zijn roman formuleert Vásquez de taak van een fictieschrijver op paradoxale wijze: 'salvar del olvido una verdad que nunca había nacido en el mundo de las cosas históricas'. Met andere woorden: een schrijver van literatuur kan ervoor zorgen dat een waarheid die nooit bestond in de wereld van de historische gebeurtenissen niet wordt vergeten.

In 'La forma de las ruinas' zet Vásquez de feiten naar zijn hand en manipuleert hij zijn materiaal op een manier die niet passend zou zijn voor een historicus of journalist. Zo kon hij vrijuit fantaseren over de nooit geïdentificeerde 'zeer zelfverzekerde lange man in een onberispelijk grijs pak'. Zijn fantasie levert echter wel degelijk een realistisch, geloofwaardig beeld op, dat we naast de officiële geschiedschrijving kunnen leggen. De fictie van de literator geeft zo een extra dimensie en een breder perspectief aan de feiten van de historicus en de journalist.

Willem Bant is neerlandicus en hispanist en werkt in het Arubaanse onderwijs. Reacties: willembant@hotmail.com

Na de bogotazo ligt het centrum van de stad er troosteloos bij. Er liggen lijken, er zijn geplunderde winkels en smeulende en verwoeste gebouwen.

De Colombiaanse president Juan Manuel Santos schudt de hand van Rodrigo Londoño Timoshenko van de Farc in Havana, Cuba. Het ontstaan van de guerrillabeweging Farc is gelieerd aan de moord op Gaitán.
FOTO BARRANQUILLALIFE.COM